
Almir MALJEVIĆ¹

Uloga oštećenog u krivičnom postupku kroz historiju

The Role of Person Who Suffered Damages In Criminal Proceeding Trough History

Sažetak

Ljudska prava su tema koja privlači pažnju svih krugova savremenog, demokratskog društva. To je tema kojoj se pažnja posvećuje, kako na međunarodnom, tako i na nacionalnom planu. Naravno, niti naša država, Bosna i Hercegovina, nije izuzetak. O ljudskim pravima govore svi: ljudi na ulicama u neformalnim druženjima, političari na promotivnim skupovima, nevladine organizacije, naučnici... Govori se o pravima žena, djece, mladih, radnika, penzionera, itd. Mi smo odlučili da pokušamo da napišemo nešto o oštećenom u krivičnom postupku i njegovim pravima. Zašto? Prije svega zato što, kada se govori o ljudskim pravima i primjeni odredaba Europske konvencije o ljudskim pravima u krivičnom postupku, teoretičari imaju na umu počinioaca krivičnog djela i potrebu zaštite njegovih prava. Međutim, čak i vrlo površinski, pogled na izvršeno krivično djelo će pokazati da su krivičnim djelom povrijeđena ili ugrožena nečija prava-prava oštećenog. Ovim radom ćemo dati pregled uloge oštećenog u krivičnim postupcima kroz historiju od prvobitne zajednice do donošenja UN Deklaracije o osnovnim principima pravde za žrtve zločina i zloupotrebe moći.

1. Uloga oštećenog u krivičnom pravu kroz historiju

Možemo reći da se nešto vrlo čudno desilo u krivičnom sistemu koji mi poznajemo. Oštećeni je marginaliziran, pretvoren u

¹ diplomirani kriminalista, asistent na Fakultetu kriminalističkih nauka, Univerzitet u Sarajevu

običnog svjedoka. Međutim, da li je uvijek bilo tako? Pogled u historiju razvoja penološke misli koja se bavi izučavanjem oblika reakcije na kriminalitet, odvest će nas u doba prvobitne zajednice. Od tada pa do danas postojala su različita shvatanja kriminaliteta, što je imalo za posljedicu da su i oblici reakcije na kriminalitet, kroz historiju, evoluirali. U tom historijskom razvoju jasno su uočljive dvije velike epohe u kojima je oštećeni igrao različite uloge. Te epohe su:

1. Period privatne reakcije na kriminalitet;
2. Period državne reakcije na kriminalitet.

1.1 Period privatne reakcije na kriminalitet

Veliki broj ljudi smatra da je krivični sistem, kakav mi danas poznajemo, postojao, kao takav, oduvijek. Oni ne znaju da je taj sistem, zapravo, fenomen novijeg datuma. To je način reagovanja na kriminalitet koji se razvio na određenom stupnju razvoja ljudske i društvene svijesti, kada je došlo do stvaranja prvih država, odnosno prvih oblika društveno-političkog organizovanja. Međutim, nisu ljudi oduvijek živjeli tako organiziranim životom. Upravo suprotno, u vremenima koja su daleko iza nas, ljudi su živjeli u društvenim zajednicama koje su u literaturi poznatije kao prvobitne zajednice. U prvobitnim zajednicama nisu postojali sudovi, sudije, tužioci, advokati, nisu postojali pisani zakoni (uz rijetke izuzetke), ali su postojala ponašanja koja, u okviru normi koje regulišu odnose u tim zajednicama, nisu bila prihvatljiva.

U tom periodu privatne reakcije na kriminalitet susreću se dva osnovna tipa krivice, na koje se, adekvatno, nadovezuju tri oblika reakcije²:

1. Progonstvo iz zajednice;
2. Privatna osveta (krvna osveta);
3. Izmirenje naknadom pričinjene štete.

1.1.1. Progonstvo iz zajednice

Ovaj oblik reakcije na kriminalitet se javljao u najranijim, homogenim, ljudskim grupama i to onda kada je neki od članova grupe izvršio izdaju, čarobnjaštvo, svetogrđe ili trovanje plemenskog starješine. Smatralo se da takav akt predstavlja

² Mlađenović R., Osnovi penologije, Svjetlost Sarajevo, 2001. str 37.

napad na vjersko obilježje plemenske zajednice i u tom smislu je reakcija, koja se manifestovala u progonstvu iz zajednice, predstavljala, na neki način izmirenje sa božanstvom ali i privatno izmirenje članova plemena. Treba znati da je progonstvo iz zajednice, u tom vremenu, bilo jednako smrtnoj kazni, pošto je krivac smatran kao neprijatelj i time bio izložen izuzetnoj životnoj opasnosti³.

1.1.2 Privatna osveta (krvna osveta)

Ukoliko je član nekog plemena učinio, članu nekog drugog plemena, nešto što, prema društvenim normama nije bilo prihvatljivo kao npr. ubistvo, tjelesne ozljede ili krađu, žrtva je, zajedno sa svojom porodicom, imala pravo da izvrši privatnu osvetu. Na samom početku ovaj oblik reakcije na kriminalitet karakterizirali su kolektivnost i nesrazmjernost. Kolektivnost podrazumijeva da su u rješavanju problema kriminaliteta, u vrijeme prvobitnih zajednica, učestvovali oštećeni i njegova porodica i izvršilac i njegova porodica. Nesrazmjernost podrazumijeva da je privatna osveta bila vrlo često nesrazmjerna, jer oštećeni i njegova (njena) porodica su je vršili u skladu sa ličnim uvjerenjima o srazmjernosti.

Kako je privatna osveta vrlo često bivala nesrazmjerna zajednice su osjetile potrebu da je na izvjestan način regulišu. Tada se javlja nešto savršeniji oblik osvete poznatiji kao *lex talionis* ili *oko za oko, zub za zub*. Iz ovog metaforičkog naziva jasno se vidi da je zajednica nastojala da privatna osveta izgubi karakter nesrazmjernosti i da dobije karakter srazmjerne privatne osvete. Ta se srazmjernost ogledala u tome što je izvršilac krivičnog djela imao da pretrpi iste posljedice koje je nanio oštećenom.

1.1.3 Izmirenje naknadom pričinjene štete

Krvna osveta, međutim, nije odgovarala interesima zajednice, u uslovima kada, uslijed razvoja trgovine i privrede, društveni odnosi postaju raznovrsniji i složeniji. Proširivanjem društvenih zajednica i njihovom težnjom za stalnim nastanjivanjem, u većim naseobinama one gube plemenski karakter⁴. Javlja se novi oblik izmirenja oštećenog i izvršioca, i to u formi ekvivalentne naknade za učinjeno zlo, koja je bila utvrđena ili običajnim normama ili se zasnivala na ugovoru koji je postignut

³ Mladenović R., isto, str. 37.

⁴ Mladenović R., isto, str 38.

između oštećenog (oštećene) i njegove (njene) porodice na jednoj strani, i izvršioca i njegove porodice, na drugoj strani.

Od svih oblika reagovanja protiv kriminaliteta, koji su se javili u ovom periodu, ovaj se oblik najviše razvio i sačuvao⁵. Nije ni čudo, ako se zna da su nakon Srednjeg vijeka feudanci upravo u naknadi štete prepoznali idealan način da povećaju svoja bogatstva. To je trenutak kada se krivično djelo prestaje biti definirano kao akt protiv pojedinca, i postaje definirano kao akt protiv države. Najprije je porodica povrijeđenog mogla da bira između osвете i naknade štete, ali se u kasnijem razvoju, jačanjem i preovlađivanjem oblika državnosti nad plemenskim uređenjem, jačanjem države, uspijeva nametnuti pravna obaveza na mirenje, tako da ustanova naknade štete postaje, u tim novim uslovima, pravno regulisana ustanova. Sada je država, ne samo nameće kao obavezu, već reguliše njenu veličinu i stara se o naplati. To je posljednji stadijum naknade štete i istovremeno period njenog približavanja novčanoj kazni, koja u periodu javne državne reakcije protiv kriminaliteta, postaje javna novčana kazna⁶.

Iz svega navedenog možemo zaključiti da se period prvobitnih zajednica sa pravom može nazvati *zlatno doba oštećenog (žrtve krivičnog djela)*. To je bilo vrijeme kada su ljudi živjeli u malim zajednicama i bili sami sebi dovoljni, odnosno u rješavanju svakodnevnih problema oslanjali su se na članove svojih porodica. Žrtva je bila ta koja je, zajedno sa svojom porodicom rješavala sve probleme uključujući i društveno neprihvatljiva ponašanja koja su bila uperena protiv njih, a koja, danas, nazivamo krivičnim djelima.

1.2 Period državne reakcije na kriminalitet i implikacije na oštećenog

Kako se Srednji vijek približavao kraju, industrijska revolucija je stvorila potrebu za većim, urbaniziranim zajednicama. Ljudi su dobivali zaposlenja u novim industrijama, napuštali su ruralna područja i selili se u gradove. Smjestili su se u pretrpane kvartove okruženi strancima. Susjedima, koji nisu više poznavali ljude koji su živjeli "do njihovih vrata". Kako je rastao broj stanovnika, veze su postajale depersonaliziranije. Interpersonalne veze, koje su nekada povezivale ljude, su nestale⁷.

⁵ Mladenović R., isto, str 38.

⁶ Mladenović R., isto, str 38.

⁷ Doerner, W.G., Lab, S.P., *Victimology*, 2nd ed. Cincinnati, OH 1998, p.3. (prijevod M.A.)

Članove društvene zajednice su povezivale pravne norme, koje su regulirale konfliktne društvene odnose među njima. Krivična djela postala su društveno neprihvatljiva ponašanja usmjerena protiv pravila definiranih od strane države. To je imalo za posljedicu preokret u aktivnostima koje su slijedile nakon izvršenog krivičnog djela. Više nije postojala zabrinutost za oštećenog i posljedice koje je pretrpio on i njegova porodica. Sada su se državni organi orijentirali na počinioca.

Danas, žrtve krivičnih djela nisu ništa drugo osim svjedok u rukama države. One više ne odlučuju o tome kako će riješiti konfliktnu situaciju koja se dogodila. One moraju čekati društvo da djeluje. Razvoj formalnih službi za provođenje zakona, sudova, kazneno-popravnih sistema u posljednjih nekoliko vijekova, pokazao je interes za zaštitu države. U najvećem dijelu, krivično-pravni sistem je jednostavno zaboravio oštećenog i njegove najbolje interese⁸.

1.3 Aktualiziranje problema oštećenog u nauci

Teoretičari u oblasti krivičnog prava, širom svijeta, su se, u namjeri da što bolje razumiju i objasne kriminalitet, koncentrirali na izučavanje uzroka kriminaliteta kao i na izučavanje samih krivičnih djela (strukture i dinamike). Međutim, oštećeni se ponovo javlja kao objekt interesovanja tek četrdesetih godina XX stoljeća⁹. Zanimljivo je primjetiti da su teoretičari, krajem prve polovine XX stoljeća, pokazali interesovanje za izučavanje žrtve krivičnog djela ali ne zato što su saosjećali sa njom, nego zato što su u njoj pokušali da nađu odgovor na pitanje kauzaliteta kriminaliteta. Teoretičari se fokusiraju na izučavanje odnosa između počinioca i žrtve sa osnovnim ciljem da razumiju samo krivično djelo i da u tom odnosu nađu moguće uzroke izvršenja samog djela. Autori koji su znatan dio svoga vremena posvetili izučavanju odnosa žrtve i počinioca došli su i do izvjesnih tipologija žrtava.

1.3.1 Hans von Hentig

Iako je i prije Hans von Hentiga bilo autora koji su se u svojim radovima doticali problema oštećenog (Cesare Beccaria, Cesare Lombroso, Raffaele Garofalo, Gabriel Tarde), ipak se smatra da

⁸ Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit. p.3. (prijevod M.A.)

⁹ Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit., p.4. (prijevod M.A.)

je Hans von Hentig, zajedno sa Beniaminom Mendelsohnom, pionir u izučavanju žrtava. Kao kriminolog, von Hentig je proveo mnogo vremena nastojeći da otkrije šta izvršioca krivičnog djela čini izvršiocom krivičnog djela. Kako je bio fokusiran i na žrtve zločina, počeo se pitati i šta to žrtvu krivičnog djela čini žrtvom krivičnog djela. Ključni sastojak, prema von Hentigu bilo je jedinstvo počinioc-žrtva¹⁰.

Veoma lahko ćemo shvatiti ovakav stav Hans von Hentiga, ukoliko zamislimo primjer u kojem je žrtva krivičnog djela zapravo bila osoba koja je inicirala incident. Npr. osoba N.N. u kafiću provocira osobu M.M., neumjesno dobacuje i poziva na direktni obračun. Osoba M.M. taj obračun prihvata ali se obračun završava smrću osobe N.N.

Međutim, Hans von Hentig nije bio toliko naivan da vjeruje da je svaki doprinos žrtve krivičnom djelu bio aktivan. Mnogi doprinosi žrtve krivičnom djelu rezultiraju iz karakteristika ili socijalne pozicije koja je izvan kontrole individue¹¹. Kao rezultat takvog shvatanja Hans von Hentig klasificira žrtve u trinaest kateorija u zavisnosti od njihove sklonosti ka viktimizaciji.

Tabela 1. Tipologija žrtava po Von Hentigu¹²

Tip žrtve	Primjer
1. Mlada	Djeca i novorođenčad
2. Ženskog roda	Sve žene
3. Stara	Stare osobe
4. Mentalno zaostala i poremećena	Alkoholičari, narkomani, neuračunljivi, imbecili
5. Migranti	Stranci koji nisu upoznati sa kulturom
6. Manjine	Po osnovu rase
7. Koje sporo shvataju (glupe)	Imbecili
8. Depresivne	Osobe sa različitim psihološkim oboljenjima
9. Posesivne	Pohlepne, osobe željne brze koristi
10. Spremne na zabavu	Promiskuitetne osobe
11. Usamljene i slomljenih srca	Udovice, udovci
12. Oni koji nanose izuzetan bol ili patnju	Roditelj koji zlostavlja dijete
13. Blokirane, oslobođene ili borbene	Žrtve ucjene, iznude ili povjerljivih igara

Iz ove tipologije Hans von Hentiga se vidi da neke žrtve nisu ustanju da se odupru izvršiocu krivičnog djela zbog fizičkih, psihičkih ili socijalnih razloga. Npr., djeca, stare osobe ili žene nisu u stanju da se odupru viktimizaciji zbog toga što su, vrlo

¹⁰ Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit., p.4. (prijevod M.A.)

¹¹ Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit., p.4. (prijevod M.A.)

¹² Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit., p.5. (prijevod M.A.)

često, fizički mnogo slabije od izvršioca krivičnog djela. Mentalno zaostale i poremećene osobe ili depresivne osobe karakterizira takav psihički sklop koji im ne dalje dovoljno "alata" da se suprotstave izvršiocu krivičnog djela. I na kraju, pripadnost manjinskom narodu ili grupi migranata može kod počinioca stvoriti osjećaj nepripadnosti okruženju, što se dalje mož erefektirati na njegov (njen) neotpor izvršenju krivičnog djela. Posesivne ili osobe koje nanose izuzetnu bol su i same uključene u kriminalne aktivnosti ili u aktivnosti u kojima postoji velika vjerovatnoća da će biti viktimizirane.

1.3.2 Benjamin Mendelsohn

Neki autori smatraju Beniamina Mendelsohna "ocem" viktimologije. Najprije zbog toga što se on smatra utemeljiteljem termina, kao što su: viktimologija, viktimitet, viktimizacija ... Benjamin Mendelsohn, koji je inače bio advokat, je, kao i Hans von Hentig, bio zainteresiran za odnose koji su se odvijali između žrtve i počinioca. Ta njegova zainteresiranost rezultirala je sprovođenjem istraživanja u okviru kojeg su ispitanici bili žrtve (njegovi klijenti) i svjedoci izvršenja krivičnog djela. Upitnik, koji su ispitanici ispunjavali, se sastojao od 300¹³ pitanja. Za razliku od von Hentiga, koji je svoju klasifikaciju žrtava bazirao na osnovu vulnerabilnosti bazirane na fizičkim, psihičkim ili socijalnim razlozima, Mendelsohn je izvršio klasifikaciju žrtava na osnovu njihovog stepena krivnje za izvršeni zločin. Rezultat njegovih istraživanja bila je tipologija žrtava koja je obuhvatala 6 tipova žrtve koji su prikazani na Tabeli 2.

Tabela 2. Tipologija žrtava po Mendelsohnu

Tip žrtve sa obzirom na stepen krivnjeza izvršeno krivično djelo	Primjer
1. Potpuno nevina žrtva	Novorođenče
2. Žrtva sa malim stepenom krivnje	Nemarna žrtva
3. Žrtva kriva koliko i počinilac	Dvojno samoubistvo ¹⁴
4. Žrtva kriva više nego počinilac	Ubijeni u nužnoj odbrani
5. Žrtva izrazito svojom krivicom	Samoubica
6. Simulirajuća (izmišljena) žrtva	Prijavljuje da je žrtva razbojništva a, u stvari, je novac izgubio na kocki

¹³ Glenn. L., *Victim's Rights- A Reference Handbook*, Santa Barbara, California, 1997., p.122

¹⁴ Kriminalistički termin kojim se označava vrsta samoubistva koje podrazumijeva najmanje dvije žrtve. Takvo samoubistvo postoji ukoliko, npr. Momak u dogovoru sa svojom djevojkom najprije liši života nju a zatim I sam sebe. Opširnije o tome vidjeti Modly, D., *Objašnjenje trileme- ubojstvo, samoubojstvo, nesretan slučaj*, Zagreb 1994. str. 7-29.

1.3.3 Stephen Schafer

Interes za izučavanje žrtve i njenog udjela u izvršenom krivičnom djelu pokazao je i Sephen Schafer šezdesetih godina XX stoljeća. On također obraća pažnju na odnos žrtva-počinilaci svoju tipologiju žrtava zasniva na funkcionalnoj odgovornosti.

Tabela 3. Tipologija žrtava po Schaferu¹⁵

Tip žrtve	Objašnjenje
1. Žrtva bez odgovornosti	Situacije gdje je žrtva samo nesretna meta počinioca krivičnog djela.
2. Žrtva provokator (žrtva dijeli odgovornost)	Počinilac reaguje na radnju ili ponašanje žrtve.
3. Žrtva koja sama uzrokuje da bude žrtva (djelimična odgovornost)	Žrtva sama sebe dovede u situaciju da bude viktimizirana boraveći na opasnim mjestima u opasno vrijeme, neprikladno se oblačeći, govoreći ili radeći stvari koje ne bi trebala govoriti ili raditi.
4. Biološki slaba žrtva (žrtva bez odgovornosti)	Stari, mladi, nejak, i ostali koji su zbog svojih fizičkih karakteristika mete počinioca.
5. Sociološki slaba žrtva (žrtva bez odgovornosti)	Imigranti, manjine i ostali koji nisu adekvatno integrirani u društvo i zbog toga ih počinioci vide kao lahke mete.
6. Samoviktimizirajuća žrtva (totalno odgovorna žrtva)	Pojedinci koji su uključeni u takva krivična djela kao što su zloupotrebe droga, prostitucija, kockanje i druge aktivnosti u kojima su žrtva i kriminalna aktivnost u sadejstvu.
7. Politička žrtva (žrtva bez odgovornosti)	Pojedinci koji su viktimizirani zato što su suprotstavljeni onima koji imaju moć ili su žrtve zato da bi ostali u potčinjenom društvenom položaju.

Iz Tabele 3. jasno se vidi da tipologija koju daje Stephen Schafer predstavlja, na neki način kombinaciju tipologija koje daju Von Hentig i Mendelsohn.

Ono što možemo zaključiti iz njihovog poimanja žrtve i njenog doprinosa izvršenju krivičnog djela, jeste da oni žrtvu izučavaju sa osnovnim ciljem da objasne zašto se vrše krivična djela odnosno da objasne etiologiju kriminaliteta.

1.3.4 Marvin E. Wolfgang

Nakon što su mnogi teoretičari, koji su se bavili izučavanjem žrtve i njenog doprinosa izvršenju krivičnog djela, i njihove

¹⁵ Tabela preuzeta iz Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit., p.8. (prijevod M.A.)

tipologije, bili kritizirani jer njihovo učenje nije bilo potkrijepljeno empirijskim podacima, Marvin E. Wolfgang je pokušao da sprovede prvo istraživanje.

Koristeći se podacima koji se odnose na ubistva u Filadelfiji, Wolfgang je izvjestio da je 26% ubistava, koja su se desila u periodu od 1948. do 1952. godine uzrokovano od strane same žrtve¹⁶. U toj svojoj studiji Wolfgang je došao do zaključka da postoji određeni broj faktora koji su tipični za ubistva uzorkovana od strane žrtve, od kojih on naročito naglašava tri.

1. Obično su se žrtva i počinitelj poznavali (braćni partneri, momak i djevojka, prijatelji, porodica, ...);
2. Ubistvo je često bilo rezultat malog neslaganja koje je preraslo u situaciju izvan kontrole;
3. Alkohol je u mnogo slučajeva ubistva bio «najmanji zajednički sadržalac».

1.3.5 Menachem Amir

Slijedeći svoga profesora Marvina E Wolfganga, Menachem Amir, nekoliko godina kasnije, sproveo je istraživanje kojim je htio da otkrije koliko su žrtve silovanja doprinijele da budu silovane. Istraživanje je sproveo analizirajući policijske evidencije koje su se odnosile na krivična djela silovanja koja su se desila u Filadelfiji u periodu između 1958. i 1960. godine. Na osnovu prikupljenih podataka tvrdio je da je 19% slučajeva silovanja bilo uzrokovano od strane žrtve¹⁷. On također, kao i Wolfgang, navodi neke faktore za koje je utvrdio da su u vezi sa 'samoskrivljenom' viktimizacijom. U te faktore Amir ubraja: alkohol, nošenje izazovne odjeće, 'lošu' reputaciju, korištenje 'rizičnih' fraza, boravljenje na pogrešnom mjestu u pogrešno vrijeme.

1.4 Pokret za zaštitu oštećenog

Stajališta pomenutih naučnika, prema kojima je žrtva bila ta koja je uzrokovala izvršenje krivičnog djela, nisu ostala nezapažena. Svoje neslaganje sa takvim stavovima naučnika prvi su uzrazili praktičari, tj. ljudi koji su se sa kriminalitetom bavili sa praktične strane (sudije, advokati, tužioci). Oni su nastojali da prikažu žrtvu u potpuno drugačijem svjetlu, kao

¹⁶ Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit., p.9. (prijevod M.A.)

¹⁷ Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit., p.10. (prijevod M.A.)

nekoga ko zaslužuje pomoć svoje uže i šire društvene zajednice i cjelokupnog krivičnog sistema, čiji je pasivni učesnik.

Sveukupnost rezultata onih koji su kritizirali naučnike, koji su krivili žrtvu za izvršeno krivično djelo, i zalagali za bolji položaj žrtve u literaturi se naziva «Pokretom za zaštitu oštećenog». Stavovi protagonista pokreta za zaštitu oštećenog, u pogledu pitanja koji su to ključni faktori utjecali da društvo zauzme nešto povoljniji stav u odnosu prema oštećenom, se razlikuju. Faktori koji se, najčešće, pominju¹⁸ su sljedeći:

1. Uvođenje programa kompenzacije;
2. Pokret za zaštitu žena;
3. Pokret za zaštitu djece;
4. Porast stopa kriminaliteta;
5. Pravne reforme.

U daljnjem izlaganju pažnju ćemo obratiti na one faktore koje navodi većina autora.

1.4.1 Uvođenje programa kompenzacije¹⁹

Ideja da bi država trebala da izvrši finansijsku nadoknadu štete oštećenom potekla je od Margery Fry, reformiste kaznenog sistema u Engleskoj²⁰ 1957. godine, koja je, smatraju neki autori, bila pod utjecajem svojih veza sa Kvekerima²¹. Ona u svojoj knjizi Ruke Zakona (1951) kaže:

*“Zar nismo previše zanemarili običaje naših ranijih predaka po pitanju restitucije?... Vidjeli smo da u primitivnim zajednicama ova ideja ‘sređivanja’ učinjenog zla ima svoju veliku vrijednost. Pogledajmo još jednom u načine ranijeg čovjeka, koji možda još uvijek čuvaju nešto mudrosti za nas.”*²²

¹⁸ Vidjeti npr. Young, M., Victim Rights and Services: A Modern Saga, u Davis, Lurigo and Skogan, eds., Victims of Crime, 2nd Edition, Sage Publications: Thousand Oaks, CA, 1997, ili Doerner, W.G., Lab, S.P., Victimology, 2nd ed. Cincinnati, OH 1998, p. 16-20

¹⁹ Treba praviti razliku između *kompenzacije*, koja podrazumijeva naknadu štete oštećenom od strane države, i *restituciju*, koja podrazumijeva naknadu štete oštećenom od strane počinioca krivičnog djela.

²⁰ Young, M., op.cit., p.1 (prijevod M.A.)

²¹ Kvekeri (Quaker groups)-Društvo prijatelja koje je osnovao George Fox (1624-1691), bilo je religijskog karaktera i zalagalo se za reformu kazne zatvora

²² Glenn, L., op.cit., p. 116 (prijevod M.A.)

Iako je ideja potekla iz Engleske, ipak je kompenzacija bila pravno regulirana najprije na Novom Zelandu 1963., što je Engleska uradila već 1964.. Što se tiče Sjedinjenih Američkih Država, kompenzacija je uspostavljena najprije u Kaliforniji (California) 1965., zatim Nju Jorku (New York) 1966., Havaji (Hawaii) 1967. i Masačusets (Massachusetts) 1968.²³. Do 1979. kompenzacija je u Sjedinjenim Američkim Državama bila pravno regulirana u 32 zemlje²⁴, a 1984. federalna vlada Sjedinjenih Američkih Država pravno je regulirala kompenzaciju za izvršena krivična djela koja su propisana federalnim zakonima²⁵.

1.4.2 Pokret za zaštitu žena

Iako neki autori ne smatraju da je pokret za zaštitu žena značajnije utjecao na promjenu pozicije oštećenog u krivičnom sistemu²⁶, trebalo bi znati njegovu suštinu.

Pokret se javio sredinom 1960-tih godina, kao reakcija na stajališta naučnika koji su smatrali da je žrtva najvećim dijelom uzrokovala da bude silovana ili seksualno napadnuta (vidjeti posebno izlaganje pod tačkom 2.3.5.). Protagonisti ovog pokreta su kritizirali postupanje prema žrtvi kao da je ona počinilac, i, najkraće rečeno, zahtijevali su jednak tretman. Pored toga što su se zalagali za reformu krivičnog sistema, oni su se zalagali i za razvoj centara za krize nakon silovanja, skloništa za pretučene žene, savjetovanja za zlostavljane žene i njihovu djecu, kao i druge načine pomoći²⁷.

1.4.3 Pokret za zaštitu djece

Mnogi autori zastupaju stanovište da je zlostavljanje djece otkriveno krajem 1960-tih godina. Međutim, više se čini prihvatljivim da je društvo tada (1960-tih) odlučilo da definira zlostavljanje djece kao socijalni problem. Smatra se da je to period kada se zakonom postavljaju okvirne granice do kojih se može ići prilikom vaspitanja djece, bilo fizičkim, bilo psihičkim sredstvima. Svako prekoračenje, zakonom dozvoljenih sredstava 'vaspitanja', smatrano je zlostavljanjem djece.

²³ Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit., p.18

²⁴ Young, M., op.cit., p.1(prijevod M.A.)

²⁵ Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit., p. 18 (prijevod M.A.)

²⁶ Vidjeti Young, M., op.cit., p.2 (prijevod M.A.)

²⁷ Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit., p. 16 (prijevod M.A.)

Paralelno sa ovom reformom došlo je i do organiziranja roditelja, rodbine, prijatelja djece koja su bila žrtve krivičnih djela. Tako 1978. Charlotte and Robert Hurlinger, nakon ubistva njihove kćerke, osnivaju "Roditelji ubijene djece". Candy Lightner, nakon ubistva njene kćerke, 1980. organizira "Majke protiv vožnje u alkoholiziranom stanju". Betty Jane Spencer, nakon što je napadnuta u svom stanu gdje su ubijena njena četiri dječaka, osniva "Zaštitite nevine"²⁸.

1.4.4 Porast stopa kriminaliteta

Stopa kriminaliteta u Sjedinjenim Američkim Državama je permanentno rasla i u periodu od 1960 do 1980 gotovo se udvostručila²⁹. Obzirom da je porast kriminaliteta predstavljao ozbiljan politički problem uslijedila je i prva politička reakcija. Predsjednik Džonson (Johnson) je formirao komisiju koja je imala zadatak da ispita kriminalitet u Sjedinjenim Američkim Državama i krivični sistem Sjedinjenih Američkih Država. Formirana komisija je u svom izvještaju (1967) naročitu pažnju posvetila pitanju žrtava, njihovih prava, potreba i načina da se te potrebe zadovolje. Nakon što su još neke državne službe provele slična istraživanja, i došle do rezultata koji su pokazivali da su kriminalitet i strah od kriminaliteta u permanentnom porastu, došlo je do formiranja i implementiranja prvih programa za pomoć žrtvama (oštećenim) i svjedocima. Ti programi su najprije primjenjeni u uredima okružnih tužilaca (District Attorney-DA) i to 1974. u Bruklinu, Nju Jork (Brooklyn, New York) i Milvokiju, Viskonsin (Milwaukee, Wisconsin) te u još sedam ureda okružnih tužilaca³⁰. Nakon što su pokazali dobre rezultate došlo je do formiranja i implementiranja sličnih programa u okviru policijskih struktura. Tako su 1974. u Indijanapolisu, Indijana (Indianapolis, Indiana) i Fort Lauderdale, Florida (Ft. Lauderdale, Florida) primjenjeni prvi programi intervencije na krize, koje je u formi savjetovanja i pomoći, primjenjivala policija prema žrtvama krivičnih djela³¹.

1.4.5 Pravne reforme

Kroz prethodna izlaganja, kada smo govorili o faktorima koji su utjecali na promjenu pozicije oštećenog u krivičnom sistemu,

²⁸ Young, M., op.cit., p. 3, (prijevod M.A.)

²⁹ Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit., p. 17 (prijevod M.A.)

³⁰ Young, M., op.cit., p. 2, (prijevod M.A.)

³¹ Young, M., loc. cit., p. 3 (prijevod M.A.)

evidentan je bio i utjecaj pojedinih pokreta na izmjene krivičnih zakonodavstava pojedinih zemalja, koje su išle za tim da zaštite oštećenog i da mu pomognu. Tu treba spomenuti zakone koji štite žrtvu silovanja u toku krivične procedure, zakone koji su kreirani da zaštite zlostavljane i pretučene žene i njihovu djecu, zakonodavstvo koje zahtijeva da doktori i učitelji prijave slučajeve za koje sumnjaju da predstavljaju zlostavljanje djece, uputstva za informiranje žrtava o krivičnoj proceduri i pravnom sistemu, odredbe koje dozvoljavaju žrtvama da svojim izjavama utječu sud u fazi kažnjavanja ili saslušanja zbog uslovnog otpusta³².

Sva ova nastojanja, pored toga što su zaokupila pažnju na nacionalnom nivou pojedinih država, sve više su predstavljala i pitanje o kojem se počinje raspravljati i na međunarodnom planu. Nakon mnogobrojnih rasprava, pitanje prava oštećenog dobila su podršku i od Ujedinjenih Nacija (United Nations), koje 29. novembra donose Deklaraciju o osnovnim principima pravde za žrtve zločina i zloupotrebe moći.

2. UN Deklaracija o osnovnim principima pravde za žrtve zločina i zloupotrebe moći
(UN Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power)

29. novembra 1985. godine Generalna Skupština Ujedinjenih nacija usvojila je Deklaraciju o osnovnim principima pravde za žrtve zločina i zloupotrebe moći³³. Ova UN Deklaracija, primarno i određeno govori o društvenim odgovorima na potrebe žrtve, uzimajući u obzir različitosti pravnih sistema, društvenih struktura i stepena ekonomskog razvoja država članica³⁴.

Deklaracija se sastoji od dva dijela, prvog, koji se odnosi na žrtve zločina³⁵, i drugog, koji se odnosi na žrtve zloupotrebe moći. Za potrebe ovoga rada autor će se fokusirati na onaj dio Deklaracije koji se odnosi na žrtve zločina.

³² Doerner, W.G., Lab, S.P., op.cit., p. 18 (prijevod M.A.)

³³ G.A. 40/34, annex, 40 UN GAOR Supp. (No. 53) at 214, UN Doc. A/40/53 (1985), u daljem tekstu Deklaracija

³⁴ Lamborn, L.L., The United Nations Declaration On Victims: The Scope of Coverage, u Šeparović, Z.P., Ed, Victimology- International Action and Study of Victims, Zagreb, 1988., p. 173-179

³⁵ Vidjeti footnote no. 1

U prvih 17 članova Deklaracije sadržane su odredbe koje se odnose na:

1. Definiciju žrtve;
2. Pristup pravdi i pravednom tretmanu;
3. Restituciju;
4. Kompenzaciju;
5. Pomoć.

2.1. Definicija oštećenog (žrtve) (čl.1.-3.)

U članovima 1-3 Deklaracije definirano je ko se sve, i pod koji uslovim može i treba smatrati žrtvom zločina. Zanimljivo je primjetiti da se, prema čl.2. Deklaracije, pod žrtvom podrazumijevaju, ne samo oni čija su prava neposredno povrijeđena ili ugrožena aktivnostima (činjenjima ili nečinjenjima) koja su definirana kao krivična djela, nego i članovi porodice neposredne žrtve, kao i osobe koje su neposrednoj žrtvi pružale, ili pokušale da pruže, pomoć prilikom prevencije viktimizacije ili u toku same viktimizacije.

Čl. 3. Zabranjuje se diskriminacija, u primjeni odredaba Deklaracije, po bilo kom osnovu.

2.2. Pristup pravdi i pravedan tretman (čl. 4.-7.)

Sva prava, koja bi svaka žrtva trebala da ima u okviru krivično-pravnog sistema, mogla bi se sumirati na slijedeće:

- Pravo da ima pristup pravdi, tj. institucijama sistema krivičnog pravosuđa;
- Pravo da se sa njom postupa uz poštivanje njenog dostojanstva;
- Pravo na kompenzaciju, što podrazumijeva da budud obaviještene o tom pravu i da se uspostave mehanizmi koji će omogućiti brzu i adekvatnu kompenzaciju;
- Pravo da bude permanentno informirana u svim fazam krivičnog postupka;
- Pravo da bude saslušana o svim aspektima kada ona smatra da je to u njenom interesu;
- Pravo na pravnu pomoć u toku cjelokupne procedure;
- Pravo na zaštitu privatnosti, kao i pravo na zaštitu od zastrašivanja i osvete;
- Pravo na brzo suđenje;

- Pravo na korištenje neformalnih mehanizama (medijacije, posredništva) za razrješavanje konflikta, koji ima obilježje krivičnog djela, kada je to odgovarajuće rješenje za pomirenje i osiguranje naknade štete za žrtvu.

2.3. Restitucija (čl. 8.-11.)

U ovom dijelu Deklaracije propisano je da žrtva ima pravo na restituciju, tj. naknadu štete, od bilo koga ko je izvršio krivično djelo, ili je odgovoran za ponašanje izvršioca krivičnog djela, i time joj nanio određene gubitke (materijalne, fizičke ili (i) psihičke). Obzirom da, kao što smo već rekli, Deklaracija ima u vidu različitosti krivičnih sistema pojedinih zemalja, to je postojala potreba da se Deklaracijom preporuči vladama zemalja da izvrše prilagodbu krivično-pravne regulative i u svojim krivičnim zakonima predvide restituciju kao jednu od krivičnih sankcija.

2.4. Kompenzacija (čl. 12.-13.)

Deklaracija predviđa aktivnosti koje države članice treba da poduzmu sa ciljem da se udovolji potrebama žrtve, nastalim kao rezultat viktimizacije, ukoliko to nije u mogućnosti da učini počinitelj ili onaj ko je za njegovo ponašanje odgovoran. U tu svrhu Deklaracija predlaže da države formiraju fondove koji bi se koristili isključivo u svrhu kompenzacije gubitaka koje je pretrpila žrtva ili oni koji su od te žrtve bili neposredno ovisni.

2.5. Pomoć (čl. 14.-17.)

Posljednji dio Deklaracije, odnosno onog dijela Deklaracije koji se odnosi na žrtve zločina, daje završna uputstva koja se odnose na pomoć koja je žrtvi potrebna i na načine na koje se ta pomoć može odnosno treba pružiti. Naime, napominje se da su sve institucije društva (vladine i nevladine) dužne pružiti svaku vrstu pomoći (materijalnu, psihološku, socijalnu, medicinsku), koja je u konkretnom slučaju neophodna. Sve osobe, predstavnici institucija društva sa kojima su žrtve u kontaktu nakon viktimizacije, trebale bi obavijestiti žrtve o službama koje im u tom smislu mogu pomoći, a pripadnici tih službi bi trebali biti obučeni da prepoznaju potrebe žrtve koje su nastale kao rezultat viktimizacije.

Summary

Human rights is a subject that attracts attention of all lawyers of contemporary and democratic society. That subject is given attention on international as well as national plan. Of course that our country Bosnia and Herzegovina is not exception. Human rights are topic of all, people on the street in informal gatherings, politicians in promotional meetings, nongovernmental organisations, scientists...There is an ongoing discussion on rights of women, children, young, workers, pensioners, etc. We attempted to give discussion about person who suffered damages in criminal proceedings and his or her rights. Why? First of all, when we speak of human rights and application of European convention of human rights in criminal proceedings, academics have in mind one who committed violent acts and the need to protect his or her rights.

However, this work gives an overview of person who suffered damages in criminal proceeding through history, from the ancient communities up to the UN declaration of basic principles of justice for victims of crime and misuse of power.

LITERATURA:

Doerner, W.G., Lab, S.P., Victimology, 2nd ed. Cincinnati, OH 1998;

G.A. 40/34, annex, 40 UN GAOR Supp. (No. 53) at 214, UN Doc. A/40/53 (1985);

Glenn. L., Victim's Rights- A Reference Handbook, Santa Barbara, California, 1997;

Jung, H., The Criminal Process in the Federal Republic of Germany-An Overview in M. Delmas-Marty (ed.), The Criminal Process and Human Rights, Kluwer Academic Publishers, NL 1995;

Lamborn, L.L., The United Nations Declaration On Victims: The Scope of Coverage, u Šeparović, Z.P., Ed, Victimology-International Action and Study of Victims, Zagreb, 1988;

Mlađenović R., Osnovi penologije, Svjetlost Sarajevo, 2001;

Modly, D., Objašnjenje trileme- ubojstvo, samoubojstvo, nesretan slučaj, Zagreb 1994;

Schneider, H.J., The Position of the Victim in Criminal Law and Procedure, in Šeparović, Z. (ed.), *Victimology- International Action and Study of Victims*, Zagreb, 1988;

Spencer, J., Criminal Procedure in England- Summary of its Merits and Defects- The Outlines of the System, in M. Delmas-Marty (ed.), *The Criminal Process and Human Rights*, Kluwer Academic Publishers, NL 1995;

Young, M., Victim Rights and Services: A Modern Saga, u Davis, Lurigio and Skogan, eds., *Victims of Crime*, 2nd Edition, Sage Publications: Thousand Oaks, CA, 1997, ili Doerner, W.G., Lab, S.P., *Victimology*, 2nd ed. Cincinnati, OH 1998.